

บทที่ ๑

บทนำ

ขอบเขตของการวิจัย

โดยทั่วไปจะมีการพูดถึงความเชื่ออยู่สองลักษณะคือ ความเชื่อในข้อความ (statement) และความเชื่อในเหตุการณ์ (event) ตัวอย่างของความเชื่อในเหตุการณ์ ได้แก่ ความเชื่อในสิ่งที่เห็นตอนฝน ในลางสังหรณ์ ในความมีอยู่ของผี ในสิ่งที่ประสาทสัมผัสสัมผัสได้ เป็นต้น ส่วนความเชื่อในข้อความเป็นเรื่องของภาษาซึ่งได้แก่ข้อความต่าง ๆ เช่น ความเชื่อใน "โลกเป็นดาวเคราะห์ดวงหนึ่ง" เป็นต้น

ปัญหาที่วิทยานิพนธ์นี้จะศึกษา เป็นปัญหาเกี่ยวกับการอ้างเหตุผลสนับสนุน (justification) ความเชื่อในข้อความ เราต้องการทราบถึงลักษณะของข้อความที่ใช้เป็นเหตุผลสนับสนุน และความสัมพันธ์ระหว่างข้อความที่ใช้เป็นเหตุผลสนับสนุนกับข้อความความเชื่อ โดยในที่นี้จะไม่พูดถึงทุกข้อความที่คนเราอาจจะเชื่อหรือไม่ แต่จะพูดถึงบางข้อความซึ่งมีลักษณะดังต่อไปนี้

๑. เป็นข้อความเกี่ยวกับโลก ซึ่ง "โลก" มีความหมายครอบคลุมทั้งจักรวาล มิได้มีความหมายแค่เพียงโลกซึ่งเป็นดาวพระเคราะห์ที่เราอาศัยอยู่นี้เท่านั้น เช่น "แสงเป็นสัจญาณที่เร็วที่สุด" "อิเล็กตรอนเป็นอนุภาคที่มีประจุไฟฟ้าลบ" "มีมนุษย์ตัวสีเขียวยอาศัยอยู่บนดาวศุกร์" "บ้านหลังนี้มีผีที่อ้วมและดูมาก" ส่วนตัวอย่างข้อความที่ไม่เป็นข้อความเกี่ยวกับโลก ได้แก่ "สองบวกสองเป็นสี่" "เขทว่างคือเขทที่ไม่มีสมาชิก" "สองเป็นเลขจำนวนเต็มบวก" "เพลงนี้เพราะมาก" เป็นต้น

๒. เป็นข้อความเชิงพรรณนา (descriptive) ไม่ใช่ข้อความเชิงบรรทัดฐาน (normative) เช่น "ทุกคนควรเป็นครู" เป็นข้อความเชิงบรรทัดฐาน "ภารดีเป็นครู" เป็นข้อความเชิงพรรณนา

๓. ไม่เป็นข้อความที่มีคำทางญาณวิทยา (epistemic term) ปรากฏอยู่ เช่น "ฉันคิดว่าบนดวงจันทร์มีกระต่าย" "สมศรีรู้ว่าโลกกลม" "แดงเชื่อว่ามีเทวดาอยู่บนสวรรค์"

ความหมายของ "เชื่อ"

เมื่อพูดว่า "ฉันเชื่อว่า 'p'" (p คือข้อความใด ๆ) อาร์.เอ็ม.ชิซล์ม (R. M. Chisholm) บอกว่า "เชื่อ" มีความหมายเช่นเดียวกับ "ยอมรับ" (accept) ทั้งสองคำนี้ใช้แทนกันได้ โดยชิซล์มไม่ได้ให้เหตุผลว่าทำไมจึงเป็นเช่นนั้น (Chisholm 1977 : 6)

โดยทั่วไปเวลาเราบอกว่า "ยอมรับว่า 'p'" เราหมายความว่า "ยอมรับว่า 'p' จริง" กล่าวคือ การยอมรับข้อความใด ๆ ก็เท่ากับเห็นว่าข้อความนั้นจริงด้วย เช่น ในห้องหนึ่งมีคน ๑๐ คน นาย ก. ได้นับดูแล้วเห็นว่าจริงที่ในห้องนั้นมีคน ๑๐ คน นาย ก. ยอมรับว่า "ในห้องนั้นมีคน ๑๐ คน" ซึ่งที่จริงอาจมี ๘ คน ชัง เอ็ญ นาย ก. นัยผิด แต่ นาย ก. ยอมรับว่า "ในห้องนั้นมีคน ๑๐ คน" โดย นาย ก. คิดว่าจริงที่ในห้องนั้นมีคน ๑๐ คน แต่ก็ไม่ใช่ทุกครั้งที่ยอมรับว่า 'p' จะหมายถึง "ยอมรับว่า 'p' จริง" มีข้อความซึ่งได้รับการยอมรับโดยไม่เกี่ยวกับค่าความจริงของข้อความนั้น ในวิทยาศาสตร์มีแนวความคิดแบบหนึ่งที่เรียกว่า "อุปกรณนิยม" (Instrumentalism) แนวความคิดแบบอุปกรณนิยมมีการยอมรับทฤษฎี (ทฤษฎีเป็นชุดของข้อความ) โดยไม่สนใจว่าทฤษฎีนั้นจะจริงหรือเท็จ การยอมรับทฤษฎีเนื่องจากความแม่นยำในการพยากรณ์ (prediction) ของทฤษฎี ถ้าทฤษฎีไหนมีข้อพยากรณ์ที่แม่นยำ ก็ยอมรับทฤษฎีนั้นสำหรับความหมายของ "เชื่อ" นั้น เหมือนกับความหมายของ "ยอมรับ" ในความหมายแรกเท่านั้น เราจะสังเกตได้ว่าการเชื่อข้อความใดข้อความหนึ่งสืบเนื่องมาจากเห็นว่าข้อความนั้นจริง คงจะไม่มีใครคิดว่าข้อความนั้นเท็จแล้วก็ยังเชื่อข้อความนั้นอยู่

การบอกว่า "เชื่อว่า 'p'" จึงเหมือนกับ "เชื่อว่า 'p' จริง" แต่อาจทำให้สับสนกับ "ความเชื่อที่จริง" (true belief) ทั้งสองอย่างไม่เหมือนกัน "ความเชื่อที่จริง" พูดถึงข้อความที่เป็นจริง เช่น "โลกเป็นทรงกลม" อยากทราบว่าคุณข้อความนี้จริงหรือไม่ก็ทำได้โดยขึ้นจรวดออกไปดู ถ้าโลกกลมก็เป็นจริงที่ว่า "โลกเป็นทรงกลม" "โลกเป็นทรงกลม" ก็เป็นความเชื่อที่จริง ส่วน "เชื่อว่า 'p' จริง" ข้อความ 'p' อาจจริงหรือเท็จก็ได้ "จริง" เป็นอีกประเภท (category) หนึ่งต่างหากจากความเชื่อ แต่เป็นประเภทที่เข้ามาช่วยในการให้ความหมายของ "เชื่อ" กล่าวคือคนเราจะเชื่อในข้อความที่เขาคิดว่าจริง โดยที่ข้อความนั้นอาจจะจริงหรือเท็จก็ได้

ความหมายของ "การอ้างเหตุผลสนับสนุน"

"การอ้างเหตุผลสนับสนุน" ในภาษาอังกฤษคือคำว่า "Justification" โดยทั่วไปมีการใช้ "Justification" ในสองความหมายด้วยกันคือ แสดง (show) เหตุผลสนับสนุน และมี (have) เหตุผลสนับสนุน (Alston 1976 : 303) ในที่นี้ข้าพเจ้าใช้คำว่า "การอ้างเหตุผลสนับสนุน" ซึ่งมีความหมายเหมือนกับ "แสดงเหตุผลสนับสนุน" ทั้งนี้เนื่องจากข้าพเจ้าไม่สามารถหาคำในภาษาไทยซึ่งมีความหมายทั้งแสดง เหตุผลสนับสนุนและมีเหตุผลสนับสนุนได้ อีกทั้งข้าพเจ้าก็มีความเห็นว่า การแสดงเหตุผลสนับสนุนมีความสำคัญมากกว่าแต่เพียงมีเหตุผลสนับสนุน เท่านั้น เพราะเรากำลังต้องการรู้ว่า เหตุผลที่ให้มาสนับสนุนข้อความนั้นดีหรือไม่ ถ้าไม่มีเหตุผลมาให้ดูก็ทำให้ไม่รู้อะไรจะพิจารณาอะไร นอกจากนี้ถ้ามีเหตุผลสนับสนุนแต่ไม่รู้ว่ามี ก็เหมือนกับไม่มีเหตุผลสนับสนุน แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า จะตัดเรื่องการมีเหตุผลสนับสนุนทิ้งไป เพราะในบางครั้งก็มีการแสดงได้ว่ามีเหตุผลสนับสนุนโดยไม่สามารถแสดง เหตุผลนั้นได้

ความสำคัญและความเป็นมาของ ปัญหา

มีเหตุผลอยู่หลายประการที่ทำให้ปัญหาการอ้าง เหตุผลสนับสนุนความ เชื่อเป็นปัญหาที่น่าสนใจ

ประการแรก ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับคนที่รู้ด้วย มักจะได้รับการกล่าวถึงในเทอมของ "ความเชื่อที่จริงและการอ้างเหตุผลสนับสนุน" (justified true belief) แม้ว่าจะมีนักปรัชญาบางคน เช่น เกตตี เออร์ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันทั่วไปในนามของ "ปัญหาของ เกตตี เออร์" (Gettier's problem) เกตตี เออร์ได้ให้ตัวอย่างเพื่อแสดงว่า ความเชื่อที่จริงและการอ้างเหตุผลสนับสนุนไม่เป็นเงื่อนไขที่เพียงพอสำหรับการเป็นความรู้ (Gettier 1973 : 144-146) แต่ตัวอย่างของ เกตตี เออร์ก็ไม่ได้กระทบกระเทือนกับความคิดที่ว่า ความเชื่อที่มีการอ้างเหตุผลสนับสนุนเป็นเงื่อนไขหนึ่งของการเป็นความรู้ ปัญหาการอ้าง เหตุผลสนับสนุนความ เชื่อจึงสำคัญในแง่ที่มีความเกี่ยวข้องกับความรู้

ประการที่สอง เป็นปัญหาเกี่ยวกับการอ้าง เหตุผลสนับสนุนความ เชื่อ หลายคนต้องการทราบว่า ทำไมเราจึงยอมรับว่า ความเชื่อนี้มีเหตุผลดี ความเชื่อนั้นมีเหตุผลไม่ดี อยากทราบว่าเหตุผลที่ดีเป็นอย่างไร การอ้างเหตุผลสนับสนุนคืออะไร

ประการที่สาม เป็นปัญหาเกี่ยวกับการกระทำ ความเชื่อเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กับการกระทำ การที่คนเราจะทำอะไรนั้นส่วนหนึ่งหรือทั้งหมดมาจากการที่เขาเชื่ออะไร (มาร์คตามไท ๒๕๑๕ : ๓-๔) ในการพิจารณาเกี่ยวกับเหตุผลของการกระทำ จึงเป็นการยากที่จะหลีกเลี่ยงปัญหาในเรื่อง เหตุผลของความเชื่อ

ความคิดเกี่ยวกับการใช้ข้อความ เป็นเหตุผลของข้อความมานานแล้ว อย่างน้อยตั้งแต่สมัยกรีกโบราณ เช่น ตรรกวิทยาจารย์ของอริสโตเติล ระบบเรขาคณิตของยูคลิด ซึ่งพูดถึงกระบวนการการให้เหตุผล วิธีการสรุป เราสามารถสรุปข้อความอะไรจากข้อความอะไรได้บ้าง นอกจากนี้ความเคลื่อนไหวในวงการปรัชญาตะวันตกอันหนึ่ง นับตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่แล้ว เป็นต้นมา ได้แก่ ปรัชญาวิเคราะห์ (Analytic Philosophy) ซึ่งมีนักปรัชญาที่สำคัญหลายคน เช่น เบอร์ทรันด์ รัสเซลล์ (Bertrand Russell) ลูทวิก วิทเทินสไตน์ (Ludwig Wittgenstein) กอทท์ลอบ เฟรเก้ (Gottlob Frege) เป็นต้น ได้ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับระบบความรู้ทั้งหมดของมนุษย์ ทำให้เราสนใจวิเคราะห์ภาษาทั้งในด้านความหมายและตรรกวิทยามากกว่าแต่ก่อน

ปัญหามูลฐานนิยม-อมูลฐานนิยม เป็นปัญหาเกี่ยวกับการมีข้อความพื้นฐานในการอ้างเหตุผลสนับสนุนความเชื่อ กล่าวคือ ในการอ้างเหตุผลสนับสนุนข้อความใด ๆ เราสามารถลดทอนลงไปสู่ข้อความพื้นฐานอันเป็นข้อความสุดท้ายซึ่งไม่สามารถลดทอนต่อไปได้อีกหรือไม่ ปัญหาเกี่ยวกับเรื่องนี้เพิ่งปรากฏชัดเจนเมื่อไม่กี่สิบปีมานี้เอง แต่เดิมปัญหาทำนองนี้ในเรื่องการมีข้อความพื้นฐานเราพูดกันในเทอมของความรู้ กล่าวคือ เราพูดกันเกี่ยวกับข้อความพื้นฐานของความรู้ไม่ได้พูดถึงข้อความพื้นฐานของความเชื่อ เช่น สมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ เดสการ์ตส์ (Descartes) พยายามแสวงหาข้อความที่แน่นอนตายตัวไม่น่าสงสัย เพื่อเป็นจุดเริ่มต้นของความรู้ทั้งปวง ข้อความนั้นก็คือ "ฉันคิดเพราะฉะนั้นฉันมีอยู่"

ปัญหาเกี่ยวกับข้อความพื้นฐานของความรู้ เริ่มต้นด้วยนักปรัชญาส่วนมากคิดว่าข้อความพื้นฐานของความรู้เป็นข้อความที่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้และเป็นข้อความที่แน่นอน ประมาณปลายคริสต์ศตวรรษที่แล้ว ความคิดเช่นนี้ได้ถูกกระทบกระเทือนโดย ซี.เอส. เพียร์ซ (C. S. Peirce) เพียร์ซไม่ได้ปฏิเสธว่าไม่มีข้อความพื้นฐาน เขาเพียงโต้แย้งว่าข้อความพื้นฐานไม่ใช่สิ่งสัมบูรณ์ (absolute) แต่เป็นสิ่งสัมพัทธ์ (relative) กล่าวคือขึ้นกับตัวเราเองที่มองไม่เห็นข้อความอื่นซึ่งใช้ เป็นเหตุผลอีกต่อไป (Quinton 1967 : 57)

ต่อมาประมาณ ค.ศ. ๑๙๓๐ เกิดการโต้แย้งเกี่ยวกับข้อความพื้นฐานภายในกลุ่มเวียนนา เซอเคิล^๑ (Vienna Circle) มีคนปฏิเสธความคิดของชลิค (Schlick) ที่ว่า ข้อความพื้นฐาน เป็นข้อความที่รายงานประสบการณ์โดยตรงและเป็นข้อความที่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ (Quinton 1967 : 78) เช่น คาร์นัป (Carnap) บอกว่าข้อความพื้นฐานเป็นข้อความที่ขึ้นกับความเห็นของเราว่าจะให้ข้อความไหนเป็นข้อความพื้นฐาน (Schlick 1959 : 210) ในปี ค.ศ. ๑๙๓๔ ชลิคได้เขียนบทความยืนยันความคิดของเขาว่า ข้อความพื้นฐานยกตัวอย่างได้เช่น "ที่นี่เขียวสีฟ้า" (Here now blue) "ที่นี่เสียวเจ็บ" (Here now pain.) ไม่ใช่ข้อความพื้นฐานแบบนอยราท หรือคาร์นัปที่เรียกว่า "ข้อความโปรโตคอล"^๒ (protocol statement) และเป็นข้อความที่แน่นอน ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้และไม่น่าสงสัย (Schlick 1959 : 209-227)^๓

นอกจากการโต้แย้งในกลุ่มเวียนนาเซอเคิลนี้แล้ว ก็ยังมีนักปรัชญาที่สังเกตเห็นด้วยและไม่เห็นด้วยกับข้อความพื้นฐานซึ่งมีสถานะไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ เช่น เอ.เจ.แอร (A. J. Ayer) ในหนังสือ "รากฐานของความรู้เชิงประสบการณ์" (The Foundation of Empirical Knowledge, 1940) บอกว่าข้อความพื้นฐานเป็นข้อความที่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงและไม่สามารถสงสัยได้ ตัวอย่างเช่น "นี่คือสีเขียว" (This is green.) กูดแมน (Goodman) บอกว่า ข้อความพื้นฐานเป็นสิ่งสัมพัทธ์ ข้อความที่เป็นข้อความพื้นฐานจะขึ้นกับวิธีจัดระบบซึ่งมีข้อความนั้นอยู่ เป็นส่วนหนึ่ง ถ้าจัดระบบใหม่ข้อความพื้นฐานก็เปลี่ยนด้วย (Quinton 1967 : 57)

ปัจจุบันเรามีการพิจารณาปัญหาเกี่ยวกับความรู้กันอยู่ ๒ แง่ด้วยกันคือ ความรู้ในแง่ของสิ่งที่แยกต่างหากจากคนกับความรู้ในแง่ของสิ่งที่ไม่แยกต่างหากจากคน ความรู้ในแง่แรกเป็นการ

^๑ เวียนนาเซอเคิลเป็นกลุ่มของนักปรัชญาในออสเตรีย ตั้งขึ้นเมื่อตอนต้นปี ค.ศ. ๑๙๒๐ มีนักปรัชญาที่สำคัญ เช่น มอริทซ์ ชลิค (Moritz Schlick) ออตโต นอยราท (Otto Neurath) รูดอล์ฟ คาร์นัป (Rudolf Carnap) ฟรีดริช ไวสมานน์ (Friedrich Waismann) เป็นต้น

^๒ "M. S. perceived blue on the n th of April 1934 at such and such a time and such and such a place."

^๓ พิมพ์ครั้งแรกใน Erkenntnis, Vol IV, (1934)

พูดถึงความรู้โดยไม่ต้องพิจารณาถึงผู้รู้ เช่น คาร์ล ปอปเปอร์ (Karl Popper) พูดถึงความรู้ว่าเป็นสิ่งที่อยู่ในโลกที่สาม^๕ ส่วนความรู้ในแง่หลังเป็นความรู้ซึ่งเกี่ยวข้องกับผู้รู้ด้วยและเกี่ยวข้องกับความเชื่อโดยตรง ปัญหาเรื่องข้อความพื้นฐานก็มีอยู่ในทั้งสองแง่ของความรู้^๕ สำหรับในที่นี้จะพิจารณาเกี่ยวกับความรู้ในแง่หลัง ส่วนปัญหาที่ว่าด้วยความรู้ สามารถแยกพิจารณาต่างหากจากบุคคลใดหรือไม่ นั่น เป็นอีกเรื่องหนึ่ง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑. เพื่อศึกษาเกี่ยวกับปัญหาการอ้าง เหตุผลสนับสนุนความเชื่อว่ามีข้อความพื้นฐานหรือไม่ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น
- ๒. แสวงหาทฤษฎีการอ้าง เหตุผลสนับสนุนความเชื่อที่อาจเป็นไปได้

ขั้นตอนและวิธีดำเนินการวิจัย

เริ่มต้นด้วยการอ่านบทความที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้โดยทั่วไป เพื่อทำความเข้าใจกับปัญหา ต่อจากนั้นก็เลือกศึกษาแนวความคิดของนักปรัชญาที่น่าสนใจ แล้วพิจารณาบทความและหนังสือที่เกี่ยวข้อง เพื่อแสวงหาและกำหนดวิธีการให้ เหตุผลสำหรับทฤษฎีการอ้าง เหตุผลสนับสนุนความเชื่อที่คิดว่าดีที่สุด

(ในการเขียนวิทยานิพนธ์นี้จะอาศัยศัพท์ทางวิชาการในภาคภาษาไทยจาก "ศัพท์ปรัชญาและตรรกศาสตร์" ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ซึ่งเป็นผลงานของสำนักธรรมศาสตร์และการเมือง ฉบับพิมพ์ปี พ.ศ.๒๕๑๔ กับ "สารานุกรมปรัชญา" ของ รองศาสตราจารย์ กิรติ บุญเจือ (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒) ร่วมกันเป็นแนวทาง ทั้งนี้ด้วยความพยายามหลีกเลี่ยงที่จะใช้คำที่ฟังยากให้มากที่สุด

^๕ ดูรายละเอียดได้จาก Karl Popper, Objective Knowledge. [Oxford : Oxford University Press, 1972] , p.106-152

^๕ ตัวอย่างปัญหาเรื่องข้อความพื้นฐานในแง่แรก เช่น Paul K. Feyerabend, "Problems of Empiricism", in Beyond the Edge of Certainty, ed. Robert G. Colodny [New Jersey : Prentice-Hall, 1965] pp. 145-260

สำหรับในบทต่อไปจะเป็นการแสวงหาลักษณะทั่วไปของทฤษฎีมูลฐานนิยมและทฤษฎี
 อนุมูลฐานนิยม โดยอาศัยบทความชื่อ "ทฤษฎีการอ้างเหตุผลสนับสนุนเชิงประสบการณ์แบบมูลฐาน
 นิยมหรือแบบอนุมูลฐานนิยม" (Foundational Versus Nonfoundational Theories
 of Empirical Justification) ของ เจ.ดับเบิลยู.คอร์นแมน (J. W. Cornman) และ
 "มูลฐานนิยมถูกพิสูจน์ให้เห็นว่าผิดแล้วหรือไม่" (Has Foundationalism Been Refuted?)
 ของ ดับเบิลยู.พี.อัลสตัน (W. P. Alston) เป็นแนวทาง เพื่อแสดงความแตกต่างของทั้งสอง
 ทฤษฎี

ในบทที่ ๓ เนื่องจากข้าพเจ้ามีแนวโน้มที่จะคิดว่า ทฤษฎีมูลฐานนิยมเป็นทฤษฎีที่ไม่
 ประสบผลสำเร็จในเรื่องการอ้างเหตุผลสนับสนุนความเชื่อ ดังนั้น ในบทนี้จึงจะเป็นการพยายาม
 สนับสนุนความคิดดังกล่าว โดยการศึกษาตัวอย่างหลักซึ่งเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่าเป็นมูลฐานนิยม
 ได้แก่ ทฤษฎีของ ซี.ไอ.ลูอิส (C. I. Lewis) ซึ่งปรากฏใน "การวิเคราะห์เรื่องความรู้และ
 คุณค่า (An Analysis of Knowledge and Valuation) และทฤษฎีของอาร์.เอ็ม.ชิซลัม
 (R. M. Chisholm) ซึ่งปรากฏใน "ทฤษฎีความรู้" (Theory of Knowledge) ฉบับพิมพ์
 ครั้งที่ ๒

บทที่ ๔ จะเสนอความคิดทางอนุมูลฐานนิยมที่ข้าพเจ้าคิดว่าเหมาะสม โดยเริ่มจาก
 การพิจารณาความคิดของ เค.เลอห์เรอร์ (K. Lehrer) ซึ่งกล่าวไว้ใน "การอ้างเหตุผล
 สนับสนุนอย่างเป็นระบบ : ตัดตอนจากความรู้" (Systematic Justification :
 Selections From Knowledge) และ "วัฏจักรแห่งความรู้" (The Knowledge Cycle) กับ
 ความคิดของ ดับเบิลยู.วี.ไควน (W. V. Quine) ใน "ความเชื่อที่รับโดยไม่พิจารณาสองประการ
 ของประสบการณ์นิยม" (Two Dogmas of Empiricism)

และบทสุดท้ายเป็นบทสรุป

อนึ่ง ในการพิจารณาวิเคราะห์ทฤษฎีต่าง ๆ ข้าพเจ้าจะมุ่งแต่ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับ
 ปัญหามูลฐานนิยม-อนุมูลฐานนิยมซึ่งจะแสดงไว้ในบทที่ ๒ เท่านั้น ถึงแม้ว่าในแต่ละทฤษฎีที่พูดถึงจะ
 มีปัญหาอื่น ๆ อยู่อีกมากก็ตาม

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

จะทำให้ทราบว่าเหตุผลที่ดีในการสนับสนุนอะไรที่เราเชื่อและอะไรที่เราไม่เชื่อนั้นเป็นอย่างไร และจะเป็นแหล่งค้นคว้าทางวิชาการในสาขาญานวิทยาและตรรกวิทยาด้วย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย